

Тагаев Б.Т.

МЕЗГИЛ КЫРЫНДАГЫ – СЕНТИМЕНТАЛИЗМ

Тагаев Б.Т.

СЕНТИМЕНТАЛИЗМ И НАСТОЯЩЕЕ

В.Т. Тагаев

SENTIMENTALISM AND PRESENT

УДК: 253.11/5

Макалада сениментализмдин өнүгүүсү каралган, ошондой эле эстетикада ролу жана мааниси берилген.

This article discusses the development of sentimentalism, as well as its role and importance of aesthetics.

Антикалык доордон кийинки искусство чыгармаларынын тарыхы миң жылга жакын мезгилди камтыйт. Ал V кылымдан тартып XIV кылымга чейин созулуп, адамзаттын тарыхында (эстетикада да) өз алдынчалыгы менен көрүнөт.

Бул мезгилдин эң урунттуу белгилеринин бири ал өзүнүн алгачкы учурунан тартып, кийинки күндөрүнө чейин антикалык доордогу искусство, эстетика, философия жана башка руханий өнүгүүлөрдүн баарын чанып, алардын ордун символ, идеал, канондор менен алмаштырып, диний ишенимдердин күч алышына чоң мүмкүнчүлүк түзүүгө умтулат. Антикалык маданиятты бутпарастык көрүнүш (язычество) катары эсептеген дин ээлери адегенде ага катуу каршылык көрсөтүшүп, анан аны биротоло жоюп салууга умтулушат. Маселен, христиан чиркөөлөрүнүн ээлери деги эле көркөм чыгармачылыкка каршы турушуп, аны менен бирге антикалык эстетиканын бай мурастарынын баарын жок кылууга умтулуша да, VI кылымга келип мурдакы мамилесинен кайтып, антикалык классикалык искусствонун айрым үлгүлөрүн өз кызыкчылыктарына колдоно башташат.

Ушинтип, Орто кылымдын спецификалык өзгөчөлүгүнүн эң негизги айрымачылыгы символ, идеал, канондук ж.б. диний көзкараштагы адабияттарды алга коюп, искусство чыгармаларын биротоло чанып эле койбостон, анын диндик идеялар менен иделдар үчүн түбөлүк кызмат өтөөсүн жактап калышат¹.

Орто кылымдагы эстетиканын эң негизги жана прогрессивдик өнүгүүсүнүн эң негизги өзгөчөлүгү анын жалгыз гана Европада эмес, ал ошол учурдагы Орусия, Кытай, Индия, Орто Азия дүйнөнүн ж.б. аймактарында да өнүгө баштайт. Анткен себеби, ушул учурга келип бул аймактагы өлкөлөрдүн маданияты өзүнүн көркөм-эстетикалык жаңы мүмкүнчүлүктөрү аркылуу көрүнөт. Орто кылымдагы эстетикалык маданият ушинтип бир топ татаалдыктар менен карама-

каршылыктарды башынан кечирет. Анткен себеби, ушул учурга келип, биринчиден, мурда белгисиз болгон бир топ «жаңы» өлкөлөр тарыхый аренага көтөрүлсө, экинчиден, феодализмдин социалдык маани-маңызын өзүнө сиңирип алган искусство чыгармаларынын ар кандай жана ар түркүн формалары пайда боло баштайт².

Ар кайсыл өлкөлөрдө ар башкача көрүнгөн феодалдык мамилелер ар түркүн жагдайды жаратат. Бул ар түркүн жагдайлар өз учурунда кандайдыр бир деңгээлде ал өлкөлөрдөгү адамдардын эстетикалык маданияты менен рухий дүйнөсүнүн өнүгүшүнө алып келет. Ошол эле учурда, бул тарыхый факт өз мезгилинде жана андан кийин да жалпы адамзаттын руханий жана интеллектуалдык мыйзам ченемдүү өнүгүшүнө өтө чоң шарт түзүп берип олтурат.

Орто кылымдын эстетикасы ушинтип Гилберт Кундун (жана Кун Г.), постсоветтик, ага чейинки эстетик, философ, искусствоведдердин жана Л.А.Никитичин жазганына караганда сулуулуктун мына мындай касиеттерин дагы бир ирет кайталап кетишет. «Красота – это пропорциональность частей в сочетании с приятностью окраски (Августин Блаженный); красота – это изящная пропорциональность (Альберт Великий); красота – это поддающееся расчету равенство частей (Бонавентура); красота – это понятие, включающее три качества: цельность, пропорциональность и яркость (Фома Аквинский)³.

Сулуулуктун бул сапаттарын кайсыл жерден байкашса ошол жерден анын сулуулугун да табышат».

Поэтизируя определение красоты у античных мыслителей, средневековые философы по-новому его применили. Созданный Богом мир многообразен, Стремясь к божественному единству, он приобретает гармонию. Гармония в физических предметах прекрасна, ибо она является высшей степенью богоподобного единства⁴»

Орто кылымда гана эмес андан кийинки Кайра жаралуу, Классицизм, Агартуу мезгилинде да назиктик атайын бир турмуштук же эстетикалык

² Овсянников М.Ф. История эстетической мысли. Учеб. Пособие. М.: «Высш.школа», 1978. 44-б.

³ Никитич Л.А. Эстетика: Учебник для вузов.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 43-б.

⁴ Никитич Л.А. Эстетика. Учебник для вузов. М.; ЮНИТИ-ДАНА, 2003. -43-б.

¹ Никитич А.А. Эстетика. Учебник для вузов.-М.; ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 42-б.

маселе катары каралган эмес. Атап айтканда, аны антикалык доордун ири өкүлү Платондой эч ким көңүл да буруп, талдоого аракет да кылган эмес. Же Аристотелдей асылдыктын ички түзүлүшүн талдаганда назиктик жөнүндө сөз кылбаса да анын айрым кырдаалдарын белгилөөгө жакындап барышкан эмес. Ушундай көрүнүштү биз буларга чейин жана булардан кийин эмгектенген пифагорчулар менен стоиктердин асылдыкты аныктоого жасаган аракетинен да байкайбыз. Жалгыз назиктик гана эмес, адам баласынын тарыхынын кийинки мезгилине чейин дагы бир эстетикалык эң негизги он категориялардын бири - көтөрүнкүүлүктүн да көпкө чейин көмүскөдө калып, байкалбай келгендиги, же анын модуляция катары антикалык философтор тарабынан кенен (м.: асылдыктай) көңүл бурулуп, изилденбегендиги ушул күнгө чейин чоң табышмак бойдон калып келе жатат.

XIX кылымга келип Европа өлкөлөрүндө да акыл-эстүүлүк (разум) гана эмес, аң-сезим (чувство) да доминанттык деңгээлге көтөрүлөт. XVIII кылымдын экинчи жарымынан тартып башталган бул жөрөлгө эстетикалуулуктун башка урунттуу көрүнүштөрүн басып өткөндөн кийин анын узун жиби акырында көркөм-эстетикалык иликтөөлөрдүн бир жактуу, бир тараптуу жыйынтыктоолорунун бири - адабий-эстетикалык агым катары таанылган сентиментализмдин пайда болушуна алып келет. Мындан көп убакыт өтпөй, сентиментализм идеясы бүткүл Европаны каптап кирет. Кыска мезгилдин ичинде көркөм-эстетикалык жана маданий-агартуу агым катары ал искусство чыгармаларынын башка түрлөрүнө да таркайт. Айрыкча Орусия менен Американын адабияты менен музыкасында өтө кенен көрүнө баштайт. Маселен, мына мындай дагы бир конкреттүү мисалга кайрылсак болот. М.С. Кагандын жазганына караганда С.Я. Сендерович немец романтизмдин пайда болушун эки аксиологиялык оңтой (предпосылка) менен түшүндүрөт. Биринчиден, искусство чыгармаларынын баалуулугу себеп болсо, экинчиден, сүрөткерлердин (художниктердин) ошол кезде батыл көрүнгөн генийликтеринин эң жогорку типтеги чыгармачылыгынан келип чыгат. (Лекции по истории эстетики. (Под ред. проф. М.С. Кагана) Кн.2.Л.: Изд. Ленинградского ун-та, 101-б.)

Же А.А. Беляев жана башкалардын жетекчилиги астында жарык көргөн эстетикалык сөздүктү окуйлу. Анда мына мындай деп жазылган: «XVIII кылымдын экинчи жарым жылдыгынан тартып XIX кылымдын биринчи жарым жылдыгына чейин пайда болгон сентименталисттик идея классицизмдин принциптеринен көңүлү калып, дүйнөнүн идеологу катары өзүн декларациялаган цивилизациянын «акыл-эстүүлүгүнө» шексингендиктен гана келип чыгат»⁵.

Сентиментализмдин классикалык деңгээлде таанылышына Дж. Томсондун «Жыл мезгили» («Времена года») поэмасы жана Л.Стерндин «Сентименталдык саякат» («Сентиментальная путешествие») романы да чоң роль ойнойт. Сентиментализм иш жүзүндө чыгармачылыктын буга чейинки Классицизмдик, Романтикалык, Агартуучулук коомдук-философиялык, көркөм-идеялык, көркөм-эстетикалык традицияларын, анын айрым социалдык кырдаалдарын улантса да, классицизм менен романтизмден ажырымданып, жеке жана жалпы адам баласынын тарыхында коомдук түзүлүштүн эң төмөнкү катмары жөнөкөй адамдардын тагдырына алгачкылардан болуп кайрылып, бүткүл прогрессивдүү адамзаттын эсинде мына ушул кайталангыс, камылгасы менен эстен чыккыс жана унутулгус болуп калат. Буга чейинки дүйнөлүк тарыхтын кайсыл барагына көз чаптырбайлы, же дүйнөдөгү көркөм-эстетикалык дөөлөттөрдүн кайсыл багыттын албайлы эч качан жана эч ким минтип сентименталист жазуучулардай жазган эмес болчу. Бүгүнкү күндөгү жана кечээ күнкү ченөлчөм, көз караштан караганда да Сентиментализм дал ушул жалпы искусство чыгармаларынын жана дүйнөлүк прогресстин тарыхына коомдук деңгээлде (буга чейин эч ким эч качан мындай болот деп ойлобогон) деңгээлде эсте калган, ошол эле учурда жана азыркы кездеги ар бир карапайым адамдын жан дүйнөсүн искусство чыгармаларынын предмети кылып алган адабий-көркөм-эстетикалык өзгөчө чыгармачылык катары тарыхта калган. М.Ф. Овсянниковдун жетекчилиги менен жарык көргөн Эстетикалык сөздүккө таянып айтканда да дал мына ушундай. Ал сөздүктө минтип жазылат. Сентиментализм утверждает самоценность личности, мира ее чувств. Жизнь «нежного сердца и не испорченного цивилизацией» поруганная честь и страдания чистого возвышенного существа, жертвы словесных предрассудков или человеческой испорченности, идиллические картины природы...»⁶.

Ушинтип, Сентиментализмдин адам баласынын прогрессивдүү тарыхында ээлеген орду өтө чоң. Айрым искусство таануучулар менен эстетиктер анын инсандар арасындагы мындай эбегейсиз чоң ролун бүгүнкү күнгө чейин өз деңгээлинде түшүнбөй келишет. Биздин пикирибиз боюнча адам баласынын инсандык чыгармачылыгында эле эмес, деги эле алардын рухий-интеллектуалдык жагынан өсүп-өнүгүшүндө да Сентиментализмдин ролу, анын адам баласынын эң жакыр, бирок эң – “таза,” түйшүкчүл, эмгекчил, куруучу, түзүүчү бөлүгүн даназалап олтурушу-жалгыз назиктиктин гана жаралышында эмес, ал адамзаттын өзүнүн өзүн дагы да кененирээк, масштабдуу, ар тараптан

⁵ Эстетика. Словарь под общ. ред. А.А. Беляева и др. М.: политиздат, 1989, 310-311-б.

⁶ Краткий словарь по эстетике. Кн. для учителя. (Под ред. д. фил. наук, проф. М.Ф. Овсянникова) М.: «Просвещение», 1983, 145-146-б.

түшүнүшүнө өтө чоң салым кошкон. Мындай улуу ишти Европанын бардык алдыңкы адамдары, искусство кызматкерлери, прогрессивдүү жазуучулары чын дилинен колдоп бүткүл өмүрүн арнаган.

Сентиментализмдин башаты француздун (сентимент-сезим), сезимди да эске алуу, сезим акыл-эстей эле адам баласынын дүйнө таануу, аны өз деңгээлинде баалоо сыяктуу агартуучулук мезгилдин жан деми же жан теңи (духу) менен тең жаралып, тең оожалып, ошол эле учурда, ага чейин Кайра жаралуу, Классицизм жана Агартуучулук учурундагы көркөм-эстетикалык аң-сезимде, интеллектуалдык дүйнөдө жетиштүү түрдө ага чейин эске алынбай, унутулуп келе жаткан камылга-камкордуктардын, кетик-кемчилдиктердин, көрүнүштөрдүн, социалдык, ретроспективдик башка байкоолордун ж.б. жыйынтыгы катары да көрүнөт. Анын пайда болуу, өнүгүү себептеринин дагы бири Кайра куруу мезгилинен тартып реалдуу, объективдүү турмуштук линиясын гармониялык, универсалдык таануу мыйзам ченемдүүлүгү көрүнөт. Адамзаттын улуу тарыхындагы назиктикке карай жасаган мындай үзүрдүү, жемиштүү, ошол эле учурда, фантастикалык деңгээлдеги баалуулугун эске албай коюуга болбойт. Сентиментализмдин адам баласынын ошол кездеги дүйнө таануу, маданий-агартуу, көркөм-эстетикалык чыгармачылыгынын, коомдун өсүп-өнүгүшүнүн мыйзам-ченемдүү спецификалык өзгөчөлүгүнүн аксиологиялык зарылчылыгынын маани-маңызы мына кандай муктаждыктан келип чыккан деп айтууга болот. Ушул көз караштан азыркы мезгилге чейин айрым иликтөөчүлөр аны агым катары карашса, айрым эстетиктер стиль катары да карап келе жатышат. Жогорто айтылгандай ал сентименталист жазуучулар тарабынан чыгармачылык прогресс, адилеттүүлүк, чындык үчүн болгон улуу күрөш эле эмес, эстетикалык улуу мурас деп айтсак да эч качан жаңылбайбыз. Мурда көп ирет жазылып, көп ирет кайталанган теманы кайталабай сентименталист жазуучулар бул көркөм-эстетикалык ыкманы өз чыгармачылыгына алда канча жакын жана ыңгайлуу деп эсептешкен. Демек, илимпоздорубуз менен эстетиктерибиз искусство чыгармаларынын теоретиктери бул темага жөндөн-жөн эле кайрыла беришпестен, бул теманы атайлап тандап алып жазышкан. Өз алдынча эмгектенүүнү артык көргөндөн, же көркөм ой, көркөм каражат издөөдөн эле пайда болбостон, өркүндөө мезгилинен (өркүндөө эстетикасынан) кийин (1) көркөм-эстетикалык өнүгүүсүнүн мыйзамченемдүү таризинин өз алдынча көрүнүшүнүн өзгөчө кырдаалы катары эсептелип калган деп айтууга болот.

Сентименталист жазуучулардын чыгармачылыгы чындыгында эле бүгүнкү күндүн көз карашынан айтканда (искусстводо, анын ичинен адабиятта да) кылымдардан бери эч кимдин оюна деле келбеген, буга чейин эч ким ойлобогон чоң

окуя болгон, эч ким тарабынан эч качан бузулбаган, ыйык салт, же ыйык адат катары эсептелип калган, (кептин дегинкисин айтканда да буга чейин бирөөнүн) окуя болгон. Мурдакыдай, миңдеген-жүздөгөн жылдар, кылымдар бою жалгыз гана королдор менен падышаларды, полководецтер менен чиновниктерди гана жазбастан; алгачкылардан болуп, калың эл массасынын ичинен эң жөнөкөй, эң жупуну адамдарга кайрылып, жаза башташкан.

Илгери-кийин Проторенессанс жана Кайра жаралуу доору, Классицизм жана Романтизмдин, акырында Өркүндөө доорунун бардык көркөм-эстетикалык принциптеринин, аң-сезиминин чордонунда жаралган сентиментализмдин жаңылыгы мына ушундай жөнөкөй эл массасынын кейиштүү татаал турмушуна кайрылуу менен эле токтолуп калбастан, аларга «идеалдуу» деңгээлде боор ачып, адамзаттын акыл-эстүү алдыңкы катмарынын көңүлүн буруу ниетин көздөгөн. Бирок, сентименталист жазуучулардын бул аракети бир жагынан орто катмардагы адамдардын ич күүдүлүгүн жаратса, экинчиден, жогорку катмардагы бийлик жана байлык ээлерине, төбөлдөргө таптакыр эле жаккан эмес. Анткен себеби, биз жогорто белгилегендей кылымдардан бери бекемделип, калыптанып келген көнүмүш адатка каршы келип, эзүүчү таптын өкүлдөрүнүн кызыкчылыгына шек келтирсе, ошол эле учурда, ал эл массасынын активдүү катмарын колдоочулары катары байлык, бийлик органдары тарабынан жактырылбай ар түркүн тоскоолдуктарга жана карама-каршылыктарга кабылып турган. Бирок, тилекке каршы ошол учурдагы сентименталист жазуучулардын жана ошол мезгилдеги эстетик, иликтөөлөрдүн эмгектеринин баарын эле ушул көз караштан кароого болбойт. Мисалы, көрүнүктүү эстетик Шефтсберинин шакирти Ф.Хетченсондун пикири боюнча кишинин сулуулук менен асылдыкты каалоо менен кабылдоосунун эч кандай байланышы жок. Асылдыкты кабылдоодогу ырахат кишинин өзүнүн (өздүк) сүйүүсүнө байланыштуу ишке ашырылса, чыныгы сулуулук-бул аны кабылдоодо пайда болгон (анын) жагымдуу формасы жана көп түрдүүлүктүн фонунда жаралган биримдүүлүктүн айкалышы. Ф.Хетченсон өзүнүн бул биримдүүлүк айкалышы жөнүндөгү көз карашын жалпы чындыкка, асылдыктын пропорциясына, бардык геометриялык фигуралар менен жан жаныбарларга жана ушундай эле теоремаларга жана метафизикалык аксиомаларга мүнөздүү көрүнүш деп эсептейт. Ал аркылуу сулуулуктун турмуштагы ар кандай кырдаалдары менен көрүнүштөрүнүн баары эске алынган математикалык закон таптым деп ойлойт. Математикалык бул законун ал «көп түрдүүлүк менен бир түрдүүлүктүн татаал айкалышы» деп атайт⁷.

Ф.Хетченсондун бул көп түрдүүлүк менен бир түрдүүлүктүн татаал айкалыш законун Р.Прайс

өзүнүн ички сезим-туюусу аркылуу («внутренним ощущением») түшүнөт. Анын өз ара катыш-байланышы объективдүү түрдө Прайстын түшүнүгү боюнча предметте жашайт. Андагы сулуулуктун тең салмактуулугу акыл-эстүүлүккө ээ болот.

Сулуулуктун бул абсолюттук түрүнөн башка Прайс сулуулуктун катыштык (относительную) жана салыштырмалуу (сравнительную) түрлөрүн да тааныйт. Сулуулуктун бул түрлөрү анын көз карашына караганда көрүүчүлөрдүн көркөм полотнолор менен болгон катышында жаралган канааттанууларга байланыштуу⁸.

⁷ Никитич Л.А. Эстетика. 2003, 91-б.

⁸ Никитич Л.А. Эстетика. 92-б.

Рецензент: д.филос.н., профессор Артыкбаев М.Т.